

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod licencom Creative Commons Imenovanje 4.0 međunarodna.

Zoran VELAGIĆ

Filozofski fakultet

Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Lorenza Jägera 9

HR – 31 000 Osijek

zvelagic@ffos.hr

UDK 655.41

DOI: <https://doi.org/10.29162/ANAFORA.v9i1.1>

Izvorni znanstveni članak

Original Research Article

Primljeno 1. veljače 2022.

Received: 1 February 2022

Prihvaćeno 5. ožujka 2022.

Accepted: 5 March 2022

DRUŠTVO I NAKLADNIŠTVO – POSREDOVANJE KNJIGE U PRVIM DESETLJEĆIMA 21. STOLJEĆA

Sažetak

Ciljevi su rada analizirati suodnose suvremenog društva i nakladnika koji tvore okvir mogućnosti nakladničkog posredovanja knjiških sadržaja. Riječ je o naslijeđenom obilju knjiga koje se neprekidno povećava, o svjetonazorskoj cenzuri koja svjedoči o projekcijama društvenih vrijednosti u naslijeđeno knjiško obilje, o ulozi IT tvrtki koje su pokrenule revoluciju u distribuciji knjige, ali su prouzročile nove probleme u području autorskih prava i, naposljetku, o samom nakladniku koji je i dalje ključni jamac kvalitete objavljenog sadržaja. Rad se temelji na sadržajnoj analizi suvremene literature s područja nakladničkih studija, novinskih tekstova i komentara te statističkih izvješća.

Inovativni doprinos rada ponajprije čini razrada svjetonazorske cenzure iz teorijske perspektive istraživanja čitateljskih navika, potom razrada pozitivnih i negativnih posljedica uključivanja IT tvrtki u proizvodnju i distribuciju knjiga i isticanje vrijednosti tradicionalne uloge nakladnika bez koje autorska kreativnost ostaje nevidljiva, ne-objavljena, doslovce ne-javna.

Ključne riječi: autor, IT tvrtke, knjiga, nakladništvo, svjetonazorska cenzura

Uvod

Suvremena literatura s područja nakladničkih studija suglasna je da nakladništvo objavljivanjem i oblikovanjem knjige izravno i intenzivno utječe na društvo, do te mjere da Adriaan van der Weel (2) „tiskani tekst strukturiran u formu knjige“ naziva *organizacijskim principom* zapadnih društava. Angus Phillips i Michael Bhaskar (5–8) o nakladništvu također govore kao o *društveno strukturirajućem* sustavu i zaključuju: „Bilo da je riječ o prijepisima iz srednjovjekovnih samostana ili o sadržajima dostupnim na mrežnim serverima nakladništvo je ključni posrednik u stvaranju i trajnom podržavanju informacijskog okružja. Bez nakladništva društvo je, kao zajednica, u biti nijemo.“ Giles Clark (2) je zbog potrebe društava za informiranjem, znanstvenom komunikacijom, obrazovanjem i književnošću isticao „vitalnu važnost“ nakladništva za demokraciju ili, riječima Michaela Bhaskara (*The Content* 5), nakladništvo jest u „središtu književnosti i obrazovanja, našeg građanskog društva, javnih sfera i političkih diskusija“. Govoreći o nakladništvu govorimo o sustavu koji je omogućio znanstvenu komunikaciju i posljedično razvoj suvremene znanosti (usp. Eisenstein), sustavu na kojem se, i to od 13. stoljeća nadalje, temelji pouka i obrazovanje, sustavu koji je u velikim povijesnim razdobljima, poput reformacije, humanizma ili prosvjetiteljstva, materijalizirao novo i drugačije.

Utjecaj je razvidan i u suprotnom smjeru: društvene vrijednosti oblikuju nakladničke mogućnosti. Već je Robert Escarpit (106–107) pisao o dvjema ključnim komponentama koje potiču život knjige, a to su „postojanje odnosno nepostojanje značajnog broja obrazovanog stanovništva koje je ekonomski jako i politički utjecajno“ i „raznolikost odnosno jednoobraznost ukusa i ponašanja čitateljstva, bez obzira na brojčanu vrijednost“. Time je ne tek status, već uopće mogućnosti knjige vezao za zrelost, obrazovanost i otvorenost nekog društva. Standard promišljanja međuodnosa knjige i društva daje Robert Darnton 20-ak godina kasnije u poznatom modelu komunikacijskog kruga knjige (*What is* 12), u kojem je put knjige od dionika do dionika (tj. od autora preko nakladnika, tiskara, distributera, knjižara itd. do čitatelja) uvjetovan općim ekonomskim, intelektualnim, političkim, pravnim itd. okolnostima koje dominiraju društvom. Posljednjih godina svako ozbiljnije promišljanje kontekstualizira knjigu i nakladništvo u šire društveno okružje. Tako, primjerice, nedavno objavljena monografija *The Oxford Handbook of Publishing* sadrži poglavlja Nakladništvo i društvo, Nakladništvo i kultura, Nakladništvo i informacije, Globalizacija i nakladništvo i sl.

Izravna spona nakladnika i društva, spona koja uopće i jest odgovor na pitanje zašto su nekom društvu potrebni nakladnici je knjiga – spona koja u konačnici ključno razlikuje nakladnika od nakladnika: „Vjerodostojan nakladnik preuzima odgovornost za sadržaj koji objavljuje, vjeruje u njega i u svoje autore – time se bitno razlikuje od onih koji žele biti samo posrednici u distribuciji sadržaja“ (Phillips 147). Moderna proizvodnja knjige započela je tijekom 19. stoljeća, uslijed industrijalizacije i urbanizacije, izgradnje prometne infrastrukture, uvođenja osnovnog školstva, razvoja tehnologija reprodukcije teksta i slike ili, riječju, uslijed razvoja društva (usp. Lyons, *New Readers*), no prvi poznati primjer *organizirane* proizvodnje i prodaje knjige potječe iz razdoblja klasične Atene: Sokrat, u govoru na suđenju, kaže da se Anaksagorine knjige mogu kupiti za drahmu na atenskoj Agori (Casson 26–27). Prodaja prijepisa nužno je pretpostavljala i koliko-toliko organiziranu proizvodnju. U najmanju ruku, trebalo je ili ishoditi rukopis od Anaksagore ili ga piratizirati bez njegove suglasnosti, trebalo je procijeniti u koliko ga je primjeraka smisleno prepisati i potom ga umnožiti, nabaviti pisaci pribor i podlogu za pisanje, dopremiti prijepis na prodajno mjesto ili organizirati prepisivačku radionicu *in situ*, i naposljetku prodavati ga po – u skladu s nama neznanim kriterijima – formiranoj cijeni. Nije li to, u suštini, nakladništvo?

U tih skoro pa 25 stoljeća, bilo da je riječ o rukopisnom, tiskanom, elektroničkom, zvučnom ili nekom drugom načinu umnažanja stvoreno je količinski nebrojivo, a duhovno nemjerljivo književno obilje. Ciljevi su ovoga rada, redom u sljedećim poglavljima, opisati četiri vida odnosa suvremenog društva i nakladnika koji, po mišljenju autora, uvelike utječu na mogućnosti nakladničkog posredovanja u prva dva desetljeća 21. stoljeća. Prvo, riječ je o stečenom obilju knjiga koje *jest* posljedica nakladničkih odluka jer, jednostavno rečeno, autorski rukopis može opstati tek kad je umnožen i distribuiran u formi knjige. Drugo, riječ je o svjetonazorskoj cenzuri koja svjedoči o projekcijama novih društvenih vrijednosti u naslijeđeno književno obilje, pri čemu se katkad i književni klasici etiketiraju kao rasistički ili neprimjereni sadržaji. Analiza je u ovom slučaju, ponajprije zbog raspoloživosti izvora, usredotočena na područje tržišnog (književnost i publicistika) i manjim dijelom obrazovnog nakladništva. Treće, riječ je o ulozi IT tvrtki koje jesu pokrenule revoluciju u distribuciji knjige, ali su jednako tako, odnoseći se prema autorskom sadržaju kao prema imovini i zanemarujući njegovu duhovnu dimenziju, prouzročile niz problema u području autorskih prava. Naposljetku, riječ je o samom nakladniku, koji je, među svim novim i

starim dionicima suvremenog nakladništva i knjižarstva i usprkos intencijama posvemašnjeg mijenjanja pojmovlja (sadržaj umjesto rukopisa, nakladništvo kao proces kojim se može baviti svatko umjesto nakladnika kao specijalizirane profesionalne tvrtke (usp. npr. Bhaskar *The Content* i sl.) i dalje ostao jedini mogući jamac kvalitete objavljenog sadržaja, što ujedno znači da za taj sadržaj može preuzeti odgovornost i ostati jamac knjiškog obilja i pluralizma – ispred čijih se 25 stoljeća trenutačne svjetonazorske i tehnološke preokupacije čine kratkotrajnim i prolaznim problemima.

1. Obilje i pluralizam knjiga

Gabriel Zaid (21) procijenio je da čovječanstvo svakih 30 sekundi objavi knjigu. Thomas R. Adams i Nicolas Barker (48) navode da su „knjige nakon kovanica najbrojnije tvorevine ljudskog stvaralaštva“. U jesen 2010. Googleovi inženjeri izbrojali su 129 864 880 knjiga (Taycher). Federacija europskih nakladnika procijenila je vrijednost nakladničkog tržišta za 2017. godinu na 36 – 38 milijardi eura, s ukupno 610 000 objavljenih knjiga i s pola milijuna ljudi zaposlenih na poslovima povezanim s nakladničkom industrijom – podaci se odnose na europske zemlje koje su članice Federacije (International Publishers Association, *Statistics*).

Broj objavljenih naslova u 50-ak je godina ušestostručen – godine 2013. u Kini je objavljeno 444 000 knjiga, u SAD-u 304 912, u Ujedinjenom Kraljevstvu 184 000, u Rusiji 101 981, u Njemačkoj 93 600, u Japanu 77 910 (International Publishers Association, *Annual Report*). I prije pola stoljeća iste su zemlje bile lideri, ali s mnogo manjim brojem objavljenih naslova. Godine 1962. u tadašnjem Sovjetskom Savezu objavljeno ih je 79 140, u Kini 26 414, u Ujedinjenom Kraljevstvu 25 079, u Njemačkoj 21 481 (plus 6540 u istočnoj Njemačkoj), u Japanu 22 010 i u SAD-u 21 094 (Escarpić 56–58). Sumarno, šest je lidera 1962. objavilo 201 758, a 2013. čak milijun više – 1 206 403 knjige. Usporedimo i *naše* prostore. U bivšoj je Jugoslaviji prema istom izvoru 1952. godine objavljeno 5184, a deset godina kasnije 5637 naslova. U Republici Hrvatskoj 2018. godine objavljeno je, prema podacima NSK, 6318 naslova. Tržište Republike Hrvatske u odnosu na tržište SFR Jugoslavije otprilike je šest puta manje.

Knjigâ i s njima povezanih nakladničkih proizvoda nikada nije bilo više. Od personaliziranih slikovnica preko klasičnih bajki i basni do Harryja Pottera i ostalih globalnih bestselera (ne samo) za mlade; od književnih klasika preko

vesterna, ljubica i kriminalistike do *chick-lita* i suvremene žanrovske fikcije; od školskih udžbenika i plejade tiskanih i digitalnih nastavnih pomagala i priručnika preko znanstvenih monografija, časopisa i baza podataka do referentnih publikacija; od priručnika za samopomoć preko vrtlarstva ili kulinarstva do rastuće produkcije priručnika o *bushcraftu*; od zbornika posvećenih opusima istaknutih znanstvenika, preko biografija uspješnih sportaša, do globalno popularnih memoara utjecajnih političara; od klasične filozofije i književnosti i svetih knjiga Istoka i Zapada do promišljanja i propitkivanja svega ikada mišljenog i napisanog; od tiskanih, preko zvučnih i digitalnih, do *ne*-knjiga poput bojanki za odrasle ili *Uništi dnevnik*¹ domišljaja – nema ozbiljnog ili manje ozbiljnog životnog područja koje nakladništvo nije dotaknulo.

Iza opisanog obilja knjiga stoje njihovi autori i nakladnici. Nakladništvo je, kao slijed procesa stjecanja, uređivanja, umnažanja i objavljivanja autorskog sadržaja (Velagić 60) omogućilo stoljetno akumuliranje i čuvanje ljudskog znanja. Autorska kreativnost bez nakladništva ostaje nevidljiva, neobjavljena, doslovce ne-javna. Upravo zato Thomas R. Adams i Nicolas Barker (53–54) smatraju da život knjige počinje tek njezinim objavljivanjem, a ne nastankom rukopisa ili bilo kojom fazom koja prethodi *objavi* – pri čemu se taj proces ne treba shvatiti kao tiskanje ili bilo koje drugo umnažanje, već kao upoznavanje javnosti s knjigom i omogućavanje zainteresiranoj javnosti da do knjige dođe. Mnogi antički i srednjovjekovni rukopisi izgubljeni su jer ih se nije umnožilo u dovoljnom broju prijepisa. Dio ranonovovjekovnih tiskanih knjiga izgubljen je ili možda tek zagubljen jednostavno stoga što nisu tiskane u dostatnim nakladama. Pa ipak, sačuvalo se neprocjenjivo tisućljetno blago ljudske kreativnosti – inicijalno prvotnim zapisom, a potom umnažanjem kopija.

Obilju stoljećima stvaranog autorskog sadržaja današnji knjižničari i knjižari omogućili su brz i jednostavan, a katkad i besplatan pristup. I iako bi zaključak o linearnosti povijesnog razvoja bilo kojeg društvenog segmenta bio nužno pojednostavljivanje, kada je riječ o knjizi, kontinuirana demokratizacija pristupa nameće se kao uočljiv razvojni trend. Svaka tehnološka inovacija – od tiska pomičnim

¹ Hrvatsko izdanje tiskovine *Uništi dnevnik* koju je osmislila Keri Smith objavila je nakladnička kuća Fokus bez godine izdanja. Ima ISBN oznaku, barkod i istaknutu cijenu na stražnjim koricama, izgleda kao meko uvezana knjiga, ali je u stvari igračka. Na njezinim su stranicama primjerice sljedeće doskočice: „Stani ovdje (obriši stranicom stopala i skači po njoj)“, „Ovdje nalij, prolj, kapni, ispljuni ili prevrni svoju kavu“, „Prožvači ovu stranicu. Upozorenje: nemoj gutati!“, „Protrljaj ovu stranicu blatom“ itd.

slovima, preko celuloznog papira, slovoslagarskog i rotacijskog stroja, do e-knjige, *on-line* marketinga i prodaje – povećala je broj i vidljivost knjiga i donekle im smanjila cijenu. Brojne nakladničke strategije – poput popularnih i skraćenih izdanja, džepnih i meko uvezanih knjiga, združenih međunarodnih naklada itd. – također rezultiraju većim nakladama i manjim cijenama. Digitalizacija baštine – uključujući knjige – rezultirala je bazama s besplatnim pristupom mnogim tekstovima. Ako su sadržaju u knjizi istekla autorska prava, velika je vjerojatnost da je njezina inačica negdje – primjerice na gutenberg.org, openculture.com ili na bezbroj specijaliziranih, legalnih ili piratskih stranica – slobodno dostupna u više formata e-zapisa. Pojedine knjige, poput žanrovske književnosti ili različitih priručnika za samopomoć danas su postale *posvuduše* – čak se i zahtjevnija popularna znanost može pronaći u maloprodajnim centrima mješovitom robom: u jesen 2019. trgovački centar KTC na vrhu stalka s knjigama, smještenom prije blagajne uz čokoladice i žvakaće gume, nudio je Hararijevu *Kratku povijest čovječanstva*. Ni „ozbiljne“ knjige nisu ostale nedostupne, *on-line* knjižare poput Amazona nude dostavu tiskane knjige u kratkom roku, a digitalne trenutačno (kupnjom *klikom*) – pritom im asortiman kontinuirano raste. Riječju i bez potrebe za daljnjim gomilanjem primjera, najrazličitije knjige nikada nisu bile tako lako dostupne kao danas, u različitim formatima, i na različitim mjestima.

Izneseni podaci upućuju na tri temeljna zaključka. Prvo, proizašlo je da su popularne hipoteze o smrti knjige bile pogrešne. Obilje se knjiga povećavalo i nastavlja rasti, a „konvencionalna je knjiga već toliko puta proglašavana mrtvom da su mnogi od nas prestali brinuti o opasnosti od praznih polica“ (Darnton, *Case*). Ili, nešto ironičnije „priče o sudnjem danu, koje je komično čitati, pojave se zajedno s još jednim novim, a sad već zastarjelim elektroničkim uređajem“ (Calasso 41). Drugo, naslijeđeno obilje knjiga rezultat je autorske kreativnosti, nakladničke voljnosti da tu knjigu umnože u određenom broju primjeraka i na posljetku knjižarske voljnosti da umnožene primjerke posreduju tržištu. Treće, brojni projekti digitalizacije uz mogućnost globalnog pristupa mrežnim sadržajima kao i mogućnost globalne distribucije i prodaje višestruko su povećali mogućnost pristupa knjigama, te je i cjelokupno knjižno obilje – i ono naslijeđeno i ono koje kontinuirano nastaje – dobilo globalni karakter.

2. Svjetonazorski motivirano limitiranje knjiškog pluralizma

U nedavno objavljenim znanstvenim i stručnim djelima mnogo je bojazni
6 izrečeno zbog gubljenja navike usredotočenog čitanja dužih tekstova poput ro-

mana, spekulativnih rasprava, znanstvenih monografija i sl., a pojedinci su prije 10-ak godina takav razvoj događaja smatrali logičnim i manje-više završenim. Jeff Gomez (97, 111) tako je ustvrdio da današnja djeca ne žele „potrošiti sate u kutu tiho, pasivno čitajući“ neku debelu knjigu, jer žele aktivnost i interakciju, i malo dalje da današnji kupci sve žele smjesta, i da prozni tekst neće opstati ako se ne prilagodi modelu želim odmah. Gomez je međutim previdio da nakon takve prilagodbe proznog teksta čitanje kao aktivnost više ne bi bilo moguće. Ozbiljniji istraživači poput Maryanne Wolf ili Philipa Davisa upozoravaju naime da čitanje nije jednostavno dekodiranje informacija koje su nam pred očima. Čitanje poruka, natuknica, naslova, generiranih sažetaka kakve nude brojni agregatori vijesti i ostalih sadržaja nije čitanje, nego puko uočavanje informacija. Čitanje je „susret čitatelja s duhom druge osobe što mu omogućuje razmišljanje izvan vlastitih okvira (...); sve što čitamo stapa se s onim što znamo, osjećamo, o čemu razmišljamo, čemu se nadamo i što zamišljamo“ (Wolf, *Tales* 3). Postoji strah od iluzije znanja – čitatelj površne, „u djeliću sekunde *dohvaćene* informacije“ (Wolf, *Proust* 221) misli da *zna*, jer *ne zna* da spoznaja podrazumijeva zahtjevno, dugotrajno i kritičko promišljanje teme. Usredotočenim čitanjem, *utapanjem u štivo*, vježbamo suosjećanje i razumijevanje, koncentraciju i kritičko promišljanje – osobine koje su nužne za uspjeh u brojnim područjima života. Knjiga, posebice literarna knjiga, „pomaže čitatelju da promišlja misli na koje inače ne bi niti pomislio, čiju važnost ne bi prepoznao, ili ih ne bi ni primijetio“ (Davis 1). I dalje: „Ono što čitamo, način na koji čitamo i razlog zašto čitamo mijenja način na koji mislimo (...). Kakvoća našeg čitanja nije samo pokazatelj kakvoće našeg mišljenja, to je najbolji poznati nam način daljnje cerebralne evolucije naše vrste.“ (Wolf, *Reader* 2).

Takvi zaključci imaju golemu važnost za nakladništvo, jer informaciju može plasirati svatko, ali strukturirano i uređeno štivo još uvijek samo autori i njihovi nakladnici. Usto, promišljanja čina čitanja ovih autora važna su zbog tumačenja primjera svjetonazorske cenzure koji slijede.

Nezadovoljstvo objavljenim knjigama uvijek proistječe iz svjetonazorskih predrasuda određenih društvenih skupina. Cenzura nije povijesna kategorija, niti se događa negdje drugdje, već je itekako prisutna u zemljama zapadne demokracije, a najčešći joj je poticaj ogorčenost dijela zajednice zbog percipirane neprimjerenosti sadržaja. Oslanjajući se na radove Pierrea Bourdieaua, Martyn Lyons (History 4–5) ukazuje da društva vrijednosti doživljavaju i interpretiraju u skladu s akumuliranim „kulturnim kapitalom“ stečenim kroz „konzumiranje

i apropijaciju kulture“ u zadanom vremenu i prostoru. Bourdieu smatra da u procesima selekcije i reakcije na tekstove primjenjujemo strategije „distinkcije i afirmacije“ proistekle iz pripadnosti socijalnim i kulturnim grupama koje su sukreatori naših identiteta. Lyons pojednostavljeno zaključuje da čitatelji, kao članovi zajednice čije svjetonazore dijele, u skladu s tim svjetonazorima reaguju na neki sadržaj.

U Hrvatskoj je primjerice, ne tako davno traženo da se roman za mlade *Bum Tomica* Silvije Šesto makne iz školske lektire kao loše i dobno neprimjereno štivo (Penić 2013). I to je tek jedan i u globalnim okvirima neznatan pokušaj limitiranja pristupa knjiškom sadržaju. Dovoljno se prisjetiti da je Joyceov *Uliks* proglašen opscenim, da je povodom Lawrenceova *Ljubavnika Lady Chatterley* tužitelj upitao „biste li željeli da vaša supruga ili sluškinja čita takve knjige“, da je tijekom 1980-ih pod najjačim cenzorskim udarom bio Salingerov *Lovac u raži*, da je Nabokovljeva *Lolita* proglašena čistom neobuzdanom pornografijom (Book Marks). Svjetonazorska je cenzura danas prisutnija nego li se na prvi pogled čini. *Harry Potter i kamen mudraca* je 2001. godine javno spaljivan u Pittsburgu i kasnije u Novom Meksiku, a 2019. u Poljskoj – kao sotonističko djelo (Alexander; Walker). Saga o Potteru spaljivana je i zbog političkih i svjetonazorskih stavova same J. K. Rowling, jednom zbog njezina protivljenja antiimigracijskoj politici Donalda Trumpa, a jednom zbog stavova autorice o pravima transrodnih osoba (Nolan). U travnju 2019. „El País“ je objavio da je škola usred Barcelone iz kataloga uklonila *Trnoružicu* i *Crvenkapicu* jer su – seksističke (Vallespin). U srpnju 2019. Američka knjižničarska udruga (American Library Association) objavila je izvješće u kojem navodi da je tijekom 2018. zabilježeno „na stotine pokušaja da se iz javnih, školskih ili sveučilišnih knjižnica uklone sadržaji i obustave programi“ – neki zbog pojedincima ili skupinama neprihvatljivih političkih ili vjerskih nazora, neki jer tematiziraju transrodnost ili homoseksualnost, neki zbog scena seksa ili uživanja opijata, neki zbog kulturoloških stereotipa. Među autorima čije su knjige među 100 najčešće zabranjivanih tijekom zadnjih 10 godina su klasici – Mark Twain, John Steinbeck i Harper Lee. *Pustolovine Huckleberry Finna* smatraju se neprimjerenim zbog rasno intoniranih kleveta, *O miševima i ljudima* zbog neprimjerenog rječnika, rasizma i nasilja, *Ubiti pticu rugalicu* zbog nasilja i korištenja riječi *crnac*. U tekstu uglednog „The Guardian“, u kojem se analizira ALA-ino izvješće autorica Alison Flood, kada se referira na posljednju riječ, koristi sintagmu *n-word* (Flood, *American classics*). Primjer *par excellence* svjedoči o odrazu realnih društvenih

sukoba i svjetonazora u područje nakladništva. Još očitiji odnos društva i nakladništva temeljen na svjetonazorskim osnovama pokazuju slučajevi u kojima nije upitan sadržaj knjiga, već njezin autor. Američki nakladnik WW Norton povukao je iz prodaje biografiju Philipa Rotha jer je autor, Rothov biograf Blake Bailey, optužen za seksualno zlostavljanje (Flood, *Cancelled*). Poznatiji je slučaj otkazivanja memoara Woodyja Allena, *Apropos of Nothing*. Hachette grupa, karakterizirajući odluku kao vrlo tešku jer od knjiga „ne odustaje olako“ raskinula je ugovor s autorom zbog seksualnog zlostavljanja pokćerke 90-ih godina 20. stoljeća (Izadi). Škotska pjesnikinja i učiteljica Kate Clanchy morala je iz drugog izdanja nagrađivane memoarske knjige *Some Kids I Taught and What They Taught Me* izbaciti izraze kao što su „koža boje čokolade“, „oči oblika badema“, „posve Afganistanac s velikim nosom i tek izraslim brčićima“ (Campbell). Slične bismo primjere, kao i u slučaju argumenata u prilog knjižskom obilju, mogli redati unedogled – o mađarskim knjižarama u kojima se slikovnice LGBT sadržaja moraju posebno označiti (Flood, *Hungary*), o zabrani prodavanja ruskih knjiga u ukrajinskim knjižarama (Kean) itd.

Navada Zapada da na spomen cenzure previdi vlastita svjetonazorska ograničenja i prstom upre u Kinu pišući o „sve većoj političkoj paranoji kineskih vlasti koje žele kontrolirati globalni narativ“ (Hawkins) također nije ništa drugo doli svjetonazor. Posebice stoga što je očito kako je Zapad poradi profita spreman tolerirati političku cenzuru koja se događa negdje drugdje, to jest na golemom kineskom knjižnom tržištu. Moralno je i svjetonazorsko pitanje koliko su daleko zapadni nakladnici spremni ići „u kapitulaciji pred kineskim svjetonazorom, e da bi iskorištavali njezine ekonomske resurse“ (isto).

Navedene je primjere svjetonazorske cenzure važno promišljati polazeći od citiranih misli Maryanne Wolf i Philipa Davisa – ponajprije onih da čitanjem vježbamo suosjećanje i razumijevanje, da otkrivamo svjetove koje ne bismo ni primijetili, da je čitanje susret čitatelja „s duhom druge osobe što mu omogućuje razmišljanje izvan vlastitih okvira“. Nitko tko tako razmišlja o čitanju nije u stanju tražiti cenzuriranje *drugacijeg* sadržaja. Riječima Baracka Obame, možda i najpoznatijeg pasioniranog čitatelja današnjice: „mislim da sam najvažnije stvari (kao građanin) naučio čitajući romane. (...) moguće je povezati se s nekim i ako je taj netko posve različit od nas“ (Flood, *President*). Kada je majka iz Tennesija zadaću svoje kćeri proglasila islamističkom propagandom i protivnom njezinim kršćanskim uvjerenjima, samo zato jer je trebalo imenovati svetu knjigu Islama i nabrojati pet stupova vjere (Flood, *Tennessee*), ona zacijelo

nije znala razmišljati izvan vlastitih okvira. A zadaća je upravo omogućivala upoznavanje s drugim.

Nakladnik jednostavno mora zauzeti stranu, a ta bi strana trebala biti ona društveno odgovornog poslovanja, u kojem postoji prostor za različitosti i koje se ne boji propitivati društveno izazovne teme (usp. Phillips), što nužno podrazumijeva objavljivanje knjiga koje omogućuju *razmišljanje izvan vlastitih okvira*.

3. IT industrija u nakladništvu – revolucija distribucije i devolucija autorstva

Pojava tehnoloških divova poput Amazona, Googlea ili Applea (Velagić, et al.) pridonijela je daljnjem povećanju knjiškog obilja, bilo kroz legalnu distribuciju tiskanih ili digitalnih autorskih i nakladničkih sadržaja, bilo kroz polulegalnu digitalizaciju (usp. Darnton, *Case*; Hoffelder; i dalje u tekstu) tiskanih knjiga, bilo kroz usluge koje su simplifikacijom procesa samostalnog objavljivanja svakome povezanom na internet omogućile objavu tekstualnog ili multimedijalnog sadržaja.² Usto, donijela je i nove probleme.

Odnos nakladnika i IT tehnologija, a posebice njihov odnos s tehnovrčkama koje zanima nakladnički sadržaj i koje u selekciji i prezentaciji (usp. posebice Bhaskar 2018) tog sadržaja vide potencijalno lukrativan posao dugovječna je i u literaturi široko zastupljena tema. I na znanstvenoj i na popularnijoj razini izniman primjer pruža *Gutenbergova galaksija* Marshalla MacLuhana prvi put objavljena 1962., upravo stoga što ukazuje da tisak, kao komunikacijsko sredstvo prikladno za masovne medije, koji se pak razvojem tehnologije mogu globalno posredovati, svijet pretvara u *globalno selo* – drugim riječima, mentalitet donedavno moguć u malenoj zajednici, *nalik seoskoj*, postaje globalni fenomen. Nabrojani tehnološki divovi, a uz njih i sve brojnije usluge i platforme kao što su Kindle Direct Publishing, Fiverr, ili Internet Archive, a riječ je i o legalnim, i o polulegalnim, i o poduzetništvima koja omogućuju ilegalno poslovanje,³ u pu-

² Michael Bhaskar izračunao je da je čovječanstvo „u prošle dvije godine proizvelo više podataka nego u čitavoj svojoj dosadašnjoj povijesti, a stopa rasta i dalje se povećava za 60 posto godišnje,“ i da, primjerice, preračunato u gigabajte, Kongresna knjižnica u Washingtonu čuva 45 puta manje podataka nego što se dnevno proizvede na Facebooku (*Umijeće* 11).

³ Na Fiverru se primjerice nude usluge *pisanja iz sjene* („I will ghostwrite your book or ebook“, „I will write medical and health articles and blogs as a doctor“ itd.). Primjer u kojem se Kindle Direct Publishing koristi za masovno plagiranje književnosti naveden je u nastavku rada.

nom se smislu mogu smatrati revolucijom u distribuciji autorskih i nakladničkih sadržaja. U tom kontekstu John B. Thompson (312–368) govori o skrivenoj i vidljivoj revoluciji u nakladničkim tvrtkama koja, uslijed razvoja i primjene IT tehnologija, u nakladništvu traje od 90-ih godina 20. stoljeća. Skrivena je revolucija, implementacijom računala i dizajniranih programskih rješenja promijenila radni tijek, upravljanje proizvodnjom, komunikaciju među dionicima i sl., a vidljiva je rezultirala novim nakladničkim proizvodima poput e-knjiga. Znanstvenici poput Toma Wilsona smatraju da su inovacije u nakladništvu toliko opsežne da se na njih može primijeniti koncepcija disruptivnih tehnologija, budući da suštinski mijenjaju odnose u nakladničkoj proizvodnji (Wilson). Pojedinci, poput Jeffa Gomeza vjerovali su pak da će tiskana knjiga ili nestati ili postati nišni proizvod.

Međutim, IT revolucija u knjiškoj distribuciji sa sobom je donijela nove probleme. Riječ je o tzv. problemima „sive zone“ s obzirom na autorska prava, o pojavama ni posve legalnim, ni posve ilegalnim koje su negdje „između kršenja autorskih prava i prava nakladnika s jedne i kulturološke prakse koja se tolerira s druge strane“ (Murray 44). Među novijim primjerima svakako vrijedi izdvojiti slučaj s Amazonove knjižare Kindle Unlimited. Koristeći Kindle Direct Publishing, alat za samostalno objavljivanje, brazilska autorica romantičnih bestselera Cristiane Serruya ondje je uspjela plasirati romane u kojima su pronađeni plagijati iz najmanje 95 knjiga, od ukupno 43 autora, uključujući globalne zvijezde poput Nore Roberts i Courtney Milan. Usto, plagirala je sadržaje sa šest mrežnih mjesta. Brazilski je sud zabranio daljnje raspačavanje Serruyinih djela samo zato što su nakladnici knjiga iz kojih potječu plagijati mogli dokazati da Serruya ne posjeduje prava za njihovo objavljivanje (Flood, *Plagiarism*; Hoffelder, *The Biggest*). Amazon pritom nije uočio, a kamoli riješio problem, a nadležni sud nije mogao djelovati povodom plagijata, nego samo povodom dokazanog kršenja prava vlasništva.

Drugi primjer povezan je s tvrtkom Internet Archive. U lipnju 2020. HarperCollins, Wiley, Hachette i Penguin Random House tužili su tu tvrtku zbog masovnog skeniranja, javnog izlaganja i distribucije cjelovitih književnih djela – u tužbi se navodi da je riječ o otprilike 1,3 milijuna skenova tiskanih knjiga (prema podacima sa same mrežne stranice tuženika riječ je o više od 2 milijuna), uključujući nove naslove, dostupnih na platformama Open Library i National Emergency Library. Iako zakonski ilegalna, National Emergency Library u dijelu je medija slavljena jer je u kriznoj situaciji (potpuno zatvaranje

zbog COVID-19 pandemije) omogućavala pristup novijim književnim djelima. Djelovala je od ožujka do lipnja 2020. Nakon zatvaranja naslovi su pridruženi postojećoj usluzi Open Library, koja djeluje od 2007., a legitimnost poslovanja dokazuje primjenom modela *kontrolirane digitalne posudbe*. Prema tom modelu, knjižnice mogu posuđivati digitalne kopije poštujući fizički broj primjeraka u zbirci, a korisnicima je onemogućena redistribucija ili kopiranje posuđene knjige. Budući da vjerno oponaša tržište tiskane knjige, kontrolirana je digitalna posudba prema važećim zakonima legalna (usp. Hoffelder, *Four Publishers*; Anderson; Lepore). Svatko se, međutim, može uvjeriti da Internet Archive omogućuje ne tek posudbu, nego preuzimanje većine djela iz svoje zbirke.

Oba slučaja svjedoče o površnom odnosu IT tvrtki prema autorskim pravima i pravima nakladnika. Dok Amazon jednostavno ne uočava problem jer se čini da, uza sve raspoložive resurse, nije razvio učinkoviti mehanizam kontrole kvalitete sadržaja, Internet Archive hotimično krši autorska prava. U oba je slučaja razvidno i da adekvatni zakonski odgovor kasni za mogućnostima tehnologije. Serruyin slučaj nije rješiv na temeljnoj razini, gdje jedan pisac sustavno i globalno plagira druge – gotovo da bi se moglo reći da je Serruya plagiranje pretvorila u poslovni model – već dokazom o vlasništvu nad objavljenim sadržajem. Drugi slučaj nije rješiv na temeljnoj razini – gdje tvrtka bez dozvole vlasnika raspačava zaštićeni sadržaj – već utuživanjem i dokazivanjem koji se model distribucije koristi. Isti je nemar prema pravima autora i nakladnika pri digitalizaciji tiskanih djela prije tvrtke Internet Archive demonstrirao Google. Kroničar spora te tvrtke s nakladnicima i autorima, povjesničar i knjižničar Robert Darnton napisao je da tvrtka poput Googlea u knjižnicama ne vidi hram znanja, već „potencijalnu imovinu koju naziva *sadržajem*“ (*Case*). Pritom ne mari što ta imovina *nije njezina*, a može se reći da je u projektu Google Books (i projektima proizašlim iz njega) po opsegu bila riječ o slučaju kršenja autorskih prava i podcjenjivanja kreativnog rada i ulaganja u kulturu i znanost bez presedana – sve dok ga nije nadmašio Internet Archive. Kada je riječ o knjigama i tehnološkim tvrtkama, u oči posebice upada stvaranje ideologije digitalnog kao naprednog, boljeg, sretnijeg. Stranica tiskane knjige u toj je ideologiji kavez u kojem su zatvorene ideje (*pages are cages*): „izoliranje riječi među koricama knjige ne izgleda tek čudno, nego anakrono“, a nova generacija već zaobilazi tisak tražeći elektroničke alternative, stječući sve ili većinu informacija s Weba (Gomez 13). Paul Duguid (409) zaključuje da se građanska ideja o slobodi informiranja i prava na pristup informacijama pretvorila u ideju o „pravu infor-

macija da se kreću slobodno, oslobođene materijalnih okova“, a tehnologija se našla pozvana da oslobodi informacije. Povezivanje dvaju svjetova – onoga knjige i onoga informacije – proces je koji posvuda nezaustavljivo odmiče sve dalje. Fenomen koji je razvidan već na razini zamjene nazivlja – knjige postaju informacije ili sadržaj, knjižnice informacijske ustanove, čitatelji korisnici, a nakladnici strojevi za sadržaj – posvuda je razvidan i svjedoči da knjiga sama po sebi ni tržišnim ni intelektualnim liderima današnjice više nije dovoljna. Na svjetskim i hrvatskim sveučilištima odsjeci za knjižničarstvo postali su odsjecima za informacijske znanosti, Knjižnica Instituta Ruđer Bošković postala je Centar za znanstvene informacije Instituta Ruđer Bošković. Posve očekivano, u nekom trenutku knjiga *jest izjednačena s informacijom*. „Za objekte poput dnevnih novina, knjiga, televizijskih i radio emisija se kaže da su informativni i da su sami po sebi informacijski objekti“ (Marchionini 25). Ni najprofitabilniji nakladnici današnjice – poput Pearsona, RELX grupe, ThompsonReutersa ili Wolters Kluwera – više nisu sigurni u održivost nakladničkog poslovanja i manje se bave investiranjem u autore i razvoj rukopisa, a više bazama podataka i organizacijom informacija. Upravo se te velike i profitabilne tvrtke „(...) gorljivo žele riješiti naziva nakladnik (...) i predstaviti se kao informacijsko-tehnološka poduzetništva“ (Phillips i Bhaskar 7).

Međutim, koliko god uloga nakladnika bila propitkivana, koliko god različite tvrtke u danas rascvalom biznisu informacijsko-komunikacijskih tehnologija naglašavale *svoj* doprinos distribucije i prezentacije sadržaja nauštrb nakladničkog doprinosa njegova stvaranja i uređivanja, i bez obzira na to kako taj sadržaj nazvale, one bez nakladnika ne mogu, jer one sadržaj ne stvaraju, već njime manipuliraju s ciljem boljeg marketinga, distribucije i prodaje. IT tvrtke nemaju *algoritam za konverziju* autorskog rukopisa u uređeno čitko štivo, stoga mogu preuzeti ulogu knjižara i knjižničara, a katkad i pirata, no nikad nakladnika.

4. Nakladnik – fokus na rukopis i štivo

Osjećaj koji su internetske tvrtke od sredine 1990-ih imale prema autorskom sadržaju, uključujući i tada već izglednu mogućnost da taj sadržaj postane globalno dostupan uz neznatne troškove distribucije Bill Gates opisuje kao atmosferu zlatne groznice. Sam sadržaj kroz poznatu sintagmu *sadržaj jest kralj* uzdiže na tržišni pijedestal (Gates). Darnton je stoga posve u pravu kada kaže da IT tvrtka u sadržaju ne vidi ništa drugo doli potencijalnu imovinu. U tom je viđenju i ponor između poimanja sadržaja internetskih tvrtki i nakladničkog

poimanja sadržaja. U njemu je i ključni razlog zašto je i dalje potrebno vitalno nakladništvo koje će objavljenim knjigama nastaviti dijalog s društvom u kojem djeluje, uključujući i knjige koje mogu iritirati određene društvene skupine. Od uspona IT tvrtki i Gatesova oduševljenja sadržajem prošlo je četvrt stoljeća. Da su te tvrtke uistinu željele uložiti u nakladništvo kao posao vrednovanja, probira, uređivanja i investiranja u sadržaj, one bi to do sad i učinile. Ako i postoji interes globalnih korporacija za nakladnike, on dolazi iz područja kreativnih industrija – velike i propulzivne nakladničke tvrtke djeluju u sklopu medijskih, a ne IT konglomerata.⁴ Riječju, bez obzira na moguće početne dojmove, nakladništvom se i dalje ne bavi nitko osim nakladnika. Amazon ili Apple *nisu* nakladnici samo zato što autorima nude usluge samostalnog objavljivanja sadržaja, jer zadaće nakladnika kao posrednika između autorske kreativnosti i potrebe društva za raznolikim i kvalitetnim štivima uređenima i oblikovanima tako da omogućuju sabrano i ugodno čitanje uvelike nadmašuju tehnološke ili distribucijske, pa čak i savjetodavne usluge.

Prva i temeljna zadaća nakladnika jest odgovornost i ozbiljnost pristupa autorskom djelu.⁵ Nakladnik živi od vrednovanja, odabira i ulaganja u autorski sadržaj, on je njegov su-stvaratelj. Hrvatski jezik izvrsno razlikuje pojmove rukopis i štivo. Rukopis – ono što je nekada pisano rukom – jest autorska kreacija, tekst koji autor predaje nakladniku, tekst koji nakladnik prihvaća ili odbija, vrednuje, u njega ulaže i uređuje. Štivo – ono što se štije, čita – jest uređeni tekst s dodanim nakladničkim paratekstom⁶ objavljen kao knjiga. Uređivanje je razmeđa, granični prostor između privatnosti i javnosti autorskog teksta. Uređivanje autorskog rukopisa u čitko nakladničko štivo dodavanje je vrijednosti da bi se olakšalo čitanje. Cilj je da čitanje bude ugodna, da se čitatelj može usredotočiti na autorske misli, pamtiti ih ili se jednostavno izgubiti u priči. Ako se čitatelj spotiče na gramatičke pogreške, nejasnoće prouzročene lošim prijevodom, tipo-

⁴ Tako je primjerice Penguin Random House dio Bertelsmana, Simon & Schuster dio CBS korporacije, Taylor & Francis i Routledge Informe itd. (Wischenbart).

⁵ Thomas Wool (14) tu je zadaću nazvao trostrukim C-om, podrazumijevajući *commitment, consistency, credibility*, to jest predanost (vlastite uredničke koncepcije, redovito izvršavanje obaveza, visokokvalitetne knjige, izvrsni odnosi s kupcima), dosljednost (izrada i realizacija nakladničkog plana) i vjerodostojnost (pridržavanje zadanih načela, etičnost poslovanja i sl.).

⁶ Prema Gerardu Genetteu „(...) paratekst omogućuje tekstu da postane knjiga, da ga se kao takvog ponudi čitateljima i općenitije, javnosti“. Paratekst je, dakle, priređivački i nakladnički doprinos jasnoći autorske misli. Promatrajući i promišljajući paratekst, čitatelj odlučuje hoće li se uopće knjigom pozabaviti: „(...) paratekst je prag ili – riječju koju Borges koristi *apropos* predgovora – ‘vestibul’ koji svijetu nudi mogućnost da uđe ili odstupi.“

grafske pogreške nastale preskakanjem korekture ili na loše odabranu tipografiju, ili općenito na loša oblikovna rješenja – ako se svako malo vraća ne zato što to želi nego zato što je prezentacija sadržaja neznalačka – nakladnik nije ugodio čitatelju i nije ispunio svoju osnovnu zadaću. Sva marketinška uvjeravanja propadaju jer su usmjerena na kupca, a čitatelj nije uobičajeni kupac – on uopće ni ne mora biti kupac – već najčešće izgrađena i kritična osoba koja voli knjigu i može ju samostalno vrednovati (Zaid 59).

Budući da nije masovni proizvod, knjiga nema potrebe za promotivnim kampanjama koje od nje žele stvoriti takav proizvod. Paul Duguid (503) u tom kontekstu govori o *paradoksu de-omasovljenja* – jer sve više raste jednostavnost s kojom se knjige proizvode ne za masovno tržište, već za male grupe, čak i za pojedince. Vrijedi i obratno: knjiga je posve neučinkovita kao medij oglašavanja, u knjigama nema reklama. Miha Kovač (57) ističe uzaludnost napora da se knjiga iskoristi za oglašavanje drugih proizvoda, jer je njezin doseg, u usporedbi s drugim medijima, malen. Stanovništvo manje vremena provodi čitajući knjige nego gledajući TV ili pretražujući internet. Moglo bi se dodati još nekoliko razmišljanja. Proizvodnja, čitanje i vrednovanje knjige dugo traju, katkad godinama. Zato knjiga i nije tipični informacijski medij – ona ne služi tome da se prava informacija dobije baš u vrijeme kada je to korisniku potrebno – po brzini prijenosa informacije knjiga, čak i digitalna knjiga s mogućnošću isporuke odmah, apsolutno je inferioran medij. Prednost je knjige upravo njezina opsežnost jer ni jedan drugi *format* ne dopušta temeljitu izgradnju priče ili ideje kao knjiga. Ona je medij analize i sinteze, a ne brzog prijenosa informacija.

Zbog svega rečenog dugoročno je štetno naglasak u nakladničkom poslovanju s kvalitete štiva preusmjeriti na bilo koji drugi aspekt poslovanja – bilo na marketing, bilo na tehnologije. Izmještanjem fokusa s uređivanja rukopisa nakladnik riskira gubljenje simboličkog kapitala (Thompson 5) koji stječe isključivo i samo kvalitetom proizvoda.

Druga ključna zadaća nakladnika jest jamčiti kvalitetu samog proizvoda – knjige. Paradoksalno, o tome što knjiga jest suglasnost ne postoji, a pojedinim definicijama nisu zadovoljene čak ni statističke ili legislativne potrebe.⁷ Tim je Googleovo prebrojavanje knjiga i objava precizne brojke od njih 129 864 880 još

⁷ Primjerice, ako je knjiga ukoričena tiskana omeđena publikacija od najmanje 49 stranica, što je UNESCO-ova definicija, onda je bojanica za odrasle knjiga i na nju se plaća PDV po povlaštenoj stopi. S druge strane, mnoge slikovnice manjeg opsega, ako tu definiciju doslovce shvatimo, nisu knjige.

začudnije i još rječitije zrcali odnos tehnovrtki prema knjigama. Dok izvrsni znanstvenici objavljuju zajedničke radove ne bi li doprli do definicije naoko jednostavnog pojma – *knjiga*⁸ i dok bibliografi i povjesničari već stoljećima tragaju za izgubljenim svescima, za tehnogiganta stvar je banalna. Googleovi su inženjeri zaključili da je knjiga, pojednostavljeno ali posve vjerno interpretirano, uvezana tiskovina minus periodičke publikacije i službeni dokumenti koji su katkad također uvezani i tiskani (Taycher), te su programirali algoritam koji će po takvim kriterijima prebrojati svjetske knjige. Niti je knjiga uvezana tiskovina, niti se može pretpostaviti da su metapodaci o svim tiskanim knjigama dostupni programiranom algoritmu, no ono što Googleu nije dostupno – i tako *kao da ne postoji*.

Kao da ne postoje ni svi akademski prijevori, jer iz perspektive globalne i moćne tvrtke vjerojatno i nije moguće da za tako običan, čest i svakodnevan predmet kao što je knjiga ne postoji zadovoljavajuća definicija. A problem i jest u tome što knjiga nije tek puki predmet kakvim se može pričinuti, nego društveni fenomen s vlastitom prošlošću, poput osjećaja „nacije“ ili pojma „ideja“ (Howsam 3). U toj je ideji nemjerljiv potencijal. Knjiga je toliko puta tresla elite s njihovim društvenim, znanstvenim i kulturnim paradigmatama da se uobičajilo govoriti da knjige mijenjaju svijet. Riječ je o knjigama koje iz domene znanosti prelaze u domenu svjetonazora, poput Darwinova *O podrijetlu vrsta*. Ili knjigama koje omogućuju ne samo razvoj kulture ili znanosti, već unaprjeđenje života uopće, poput Newtonovih *Principia Mathematica* ili *Eksperimentalnih istraživanja elektriciteta* Michaela Faradaya, ili *Temelja opće teorije relativnosti* Alberta Einsteina. Ili knjiga čije su ideje postale osnova uređenih društvenih odnosa u današnjim društvima, poput *Prava čovjeka* Thomasa Painea ili *O duhu zakona* Montesquieua. Darnton (*History of Reading* 162) piše da otisnuta riječ može biti povod mijenjanju ili rušenju društvenih sustava: „Razmislimo koliko je često čitanje promijenilo povijesni tijek: Lutherovo čitanje sv. Pavla, Marxovo čitanje Hegela, Maovo čitanje Marxa“. Govoreći o knjigama ne govorimo o pukom predmetu, nego o nečemu što omogućuje kulturnu razmjenu i upoznavanje drugih i drugačijih. Ako bismo i željeli definirati knjigu kao predmet, teško da bismo mogli krenuti od ikojeg materijalnog aspekta. Radije, mogli bismo je opi-

⁸ Posljednji je u nizu združeni pokušaj četvorice autora, Mihe Kovača, Angusa Phillipsa, Adriaana Van der Weela i Ruedigera Wischenbarta – njihova se „definicija“ sastoji od više kriterija od kojih tiskovina mora zadovoljiti barem nekoliko da bi bila knjiga; što više kriterija neka tiskovina zadovoljava to je više knjiga u odnosu na neku drugu tiskovinu (usp. Kovač, et al.).

sati kao rutinirani oblik prezentacije autorskog rukopisa koji se stječe, uređuje, umnaža i objavljuje na uhodane načine (usp. Velagić 129–131). Pojmom rutine želi se naglasiti bliskost, poznatost, svakodnevnost i knjige-predmeta i načina prezentacije sadržaja u knjizi. Otvarajući tiskanu knjigu nikada se nećemo iznenaditi – s posvemašnjom sigurnošću znamo što ćemo u njoj vidjeti. Nakladnički paratekst korišten da bi se organizirao sadržaj, od paginacije na marginama, preko organizacije sadržaja u naslovljena poglavlja i potpoglavlja, do samog formata i uveza, tvori stoljećima građenu arhitekturu na koju smo posve navikli – listanje, čitanje ili pospremanje knjige paratekst pretvara u naviku, zahvaljujući njemu znamo kako knjiga izgleda *iznutra* iako je nikada nismo otvorili.

Potencijal promjene koji knjiga nosi sastoji se od autorskog i nakladničkog doprinosa. Neupitno, ideja je autorska, ali odluka da se knjiga objavi je nakladnička. U području povijesti knjige ta je razlika aksiom. „Kao što povjesničari knjige insistiraju, autori pišu tekstove, a knjige proizvode profesionalci čiji su postupci bitno dalekosežniji od same proizvodnje ili distribucije proizvoda. (...) Odabirom tekstova, uređivanjem, oblikovanjem u čitko štivo i skretanjem pažnje čitatelja na njih, profesionalci u svijetu knjige nude nam usluge koje će nadživjeti sve tehnološke promjene“. (Darnton, *Case*) „Autori ne pišu knjige nego tekstove koji postaju objekti kopiranja, prepisivanja, graviranja, tiskanja, a danas i elektroničkog distribuiranja.“ Tekst kao datost „(...) ne postoji izvan materijalne strukture u kojoj je dan da bi ga se čitalo ili slušalo“ (Chartier 90–91). Svijet rukopisa svijet je spisateljskih strategija i nakana autora, a svijet štiva (knjige) svijet je nakladničkih odluka, koje polaze od rutina korištenja knjige. Nužno je na isti način shvatiti odnose i u suvremenom nakladništvu. I tu knjige proizvode profesionalci koji odabiru, uređuju i oblikuju – bez obzira na tehnologiju objavljivanja, te su usluge povezane s knjigom već 25 stoljeća. Teza prihvaćena kao aksiom u povijesti knjige posve je prihvatljiva za razumijevanje današnjeg nakladništva.

Ovdje se podrazumijeva i odgovornost nakladnika prema knjizi jer ona, na kojem god kraju spektra zamislivih nakladničkih različitosti bila, po objavljivanju postaje nacionalna, a katkad i nadnacionalna duhovna baština. S obzirom na tu tvrdnju, dostajat će dva formalna argumenta. Prema Zakonu o knjižnicama nakladnici su dužni Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu dostaviti obavezne primjerke – to jest devet primjeraka svake objavljene publikacije. Činom ulaska u knjižnicu knjiga nedvojbeno postaje nacionalnom duhovnom baštinom. Drugi je argument kontinuirana skrb države o knjizi. Možda ni autori,

ni nakladnici, ni knjižari nisu njome posve zadovoljni, no provjerljiva je činjenica da je Ministarstvo znanosti i obrazovanja tijekom sedam godina (2012. – 2018.) nakladničku djelatnost potpomoglo s otprilike 140 milijuna kuna. Ministarstvo kulture nudi više programa potpore projektima povezanim s knjigom i nakladništvom – prema pregledu dostupnom na mrežnim stranicama Ministarstva objavljivanje je knjiga u 2020. potpomognuto s 8,5 milijuna kuna (Horvat i Velagić). Na taj način, korištenjem sredstava iz državnog proračuna za potporu nakladnicima pri objavljivanju knjige, uvelike se povećava raznolikost ponude i pomaže izbjegavanju tržišne cenzure, tj. objavljivanju samo onih knjiga čija bi prodaja opravdala investicije. Usto, država jasno iskazuje stav da knjiga nije nešto što se može posve prepustiti tržištu.

Zaključna razmatranja

Isključiva je odluka nakladnika kakvim će knjigama pridonijeti korpusu nacionalne (i međunarodne) duhovne baštine, čime on u većoj ili manjoj mjeri ispunjava i zadaću odgovornosti prema društvu u kojem i za koje djeluje. Roberto Callaso (3, 78) nudi jednostavan odgovor na pitanje kakve bi to knjige trebale biti i uopće, što je dobra nakladnička kuća: ona koja objavljuje „knjige zbog kojih se sam nakladnik ne osjeća posramljeno, nego ponosno,“ makar one činile desetinu nakladničkog plana. Međunarodna nakladnička udruga nedvosmisleno ističe da nakladnik mora biti posve slobodan pri vrednovanju sadržaja u koji želi investirati da bi ga objavio, uz uvjet da pritom poštuje sve zakonske obveze. „Obaveza je udruge da se bez oklijevanja suprotstavi bilo kojem pokušaju ograničavanja te slobode.“ I dalje: „Sloboda objavljivanja pripada slobodi govora; preduvjet je uspješnog nakladništva, koje je po sebi esencijalni dio demokratskog društva i temelj ekonomije znanja“ (International Publishers Association, *Freedom*). Ponovno se pojavljuje motiv nakladništva kao esencije demokracije, ali se također ističe nužnost slobode djelovanja, bez obzira na pokušaje pojedinaca ili skupina da književno obilje limitiraju i modeliraju prema svojim mjerilima.

Dio nakladnika danas angažira „senzibilizirane čitatelje“ koji upozoravaju na sadržaje čija percepcija može biti uvredljiva za neku društvenu skupinu, uslijed čega se u književnosti pojavljuju novi tabui. Takva praksa uvelike podsjeća na autocenzuru. I brojni autori upozoravaju da ideološki razlozi ne bi trebali nadvladati umjetničke. Američka spisateljica Lionel Shriver smatra da „cijeli sustav posredovanja književnosti čitateljima signalizira intenciju izlaganja fikcije rigidnim testovima ideološke čistoće, koji nemaju nikakve veze s umjetnošću,

vrсноćom pa čak niti sa zabavom (...)“ (Flood, *Lionel Shriver*). Američka Autorska udruga u reakciji na otkazivanje Rothove biografije ističe da „odgovor na ograničavanje slobode govora i ideja nije uzvratna ili još jača represija, nego snažnija javna rasprava, koja je utišana ako nakladnici spriječe čitatelje da čitaju knjige i formiraju mišljenja“ (Flood, *Cancelled*).

Sve navedeno u ovome radu omogućuje nekoliko završnih misli. Prvo, naslijedeno bi knjiško obilje trebalo biti putokaz da prolazne ideologije ne mogu biti kriteriji vrednovanja nakladničkih sadržaja. Propitivanje tog sadržaja nije upitno, ali nije upitno ni da se pokušajima njegova limitiranja nakladnik može i mora suprotstaviti, jer može i mora inzistirati na sadržaju koji otvara perspektivu drugačijeg. Ako nakladnik ne uloži u autorski rukopis i ne umnoži ga u dostatnom broju primjeraka, rukopis neće opstati. Kada je riječ o odnosu s glavnim percipiranim poslovnim takmacima, IT tvrtkama, nakladnik se opet mora fokusirati na sadržaj i ne gubiti voljnost investiranja u postojeće i nove autore, jer ne postoji dionik koji može preuzeti tu zadaću. Uz brojne druge aspekte – kao što su briga za okoliš, briga za zajednicu, uključivost i otvorenost (usp. Phillips) – briga za autora iskazana kroz fokus na rukopis i briga za čitatelja iskazana kroz fokus na štivo ključni su pokazatelji društveno odgovornog nakladničkog poslovanja, poslovanja koje *preuzima odgovornost za sadržaj koji objavljuje, vjeruje u njega i u svoje autore*. Ovdje nije riječ samo o pasioniranim čitateljima i pojedincima, nego o cijelom demokratskom društvu. *Teorijski* strah od gubljenja navike sabranog čitanja dužih tekstova, od razgovora s drugim koji omogućuje *razmišljanje izvan vlastitih okvira* u tom kontekstu dobiva novu, vrlo *praktičnu* dimenziju, koja se može izravno odraziti na demokratsko društvo, koje drugog neće pokušati *pročitati* i razumjeti, nego će ga htjeti izolirati, jednako kao što pokušava izolirati knjige drugačijeg sadržaja u školskim knjižnicama.

U dijelu svijeta kojem pripadamo blagoslovljeni smo obiljem knjiga, a ultimativna je zadaća i nakladnika i relevantnih društvenih aktera da tako i ostanu.

Literatura

- Adams, Thomas R. i Nicolas Barker. „A new model for the study of the book“. *The Book History Reader*, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery, Routledge, 2002, str. 47–65.
- Alexander, Julia. „A History of Harry Potter Books Being Burned – and J. K. Rowling Perfect Responses“. <https://www.polygon.com/2017/2/1/14474054/harry-potter-books-burning-jk-rowling-twitter>. Pristupljeno 12. srpnja 2020.

- American Library Association. „Top 100 Most Banned and Challenged Books: 2010-2019“. <https://www.ala.org/advocacy/bbooks/frequentlychallengedbooks/decade2019>. Pristupljeno 12. svibnja 2020.
- Anderson, Porter. „Internet Archive Responds to Publishers’ Sopyrught Lawsuit“. <https://publishingperspectives.com/2020/07/internet-archive-responds-to-publishers-lawsuit-alleging-copyright-infringement-covid19/>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Bhaskar, Michael. *The Content Machine: Towards a Theory of Publishing from the Printing Press to the Digital Network*. Anthem Press, 2013.
- . *Umijeće izbora u svijetu preobilja: o odabiru i skrbi*. Prevela Marija Omazić, Naklada Ljevak i Filozofski fakultet u Osijeku, 2018.
- Bhaskar, Michael i Angus Phillips. „Introduction“. *The Oxford Handbook of Publishing*, uredili Angus Phillips i Michael Bhaskar, Oxford UP, 2019, str. 1–17.
- Book Marks. „10 Controversial Classics for Banned Books Week“. <https://bookmarks.reviews/10-controversial-classics-for-banned-books-week/>. Pristupljeno 11. srpnja 2020.
- Calasso, Roberto. *The Art of the Publisher*. Penguin books, 2015.
- Campbell, Lucy. „Kate Clanchy to rewrite memoir amid criticism of ‘racist and ableist tropes’“. <https://www.theguardian.com/books/2021/aug/10/kate-clanchy-to-rewrite-memoir-after-criticism-of-racist-and-ableist-tropes>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Casson, Lionel. *Libraries in the Ancient World*. Yale UP, 2002.
- Chartier, Roger. „Labourers and voyagers. From the text to the reader“. *The Book History Reader*, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery, Routledge, 2002, str. 87–98.
- Clark, Giles. *Inside Book Publishing*. Routledge, 2002.
- Darnton, Robert. „History of Reading“. *New Perspectives on Historical Writing*, uredio Peter Burke, Polity Press, 1991, str. 140–167.
- . „What is the History of Books?“. *The Book History Reader*, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery, Routledge, 2002, str. 9–26.
- . *The Case for Books. Past, Present, and Future*. Public Affairs, Kindle edition.
- Davis, Philip. *Reading and the Reader*. Oxford UP, 2013.
- Duguid, Paul. „Material Matters. The Past And Futurology of the Book“. *The Book History Reader*, uredili David Finkelstein i Alistair Mc Cleery. Routledge, 2002, str. 494–508.
- Eisenstein, Elizabeth. *The Printing Press as an Agent of Change. Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*. Cambridge UP, 1993.
- Escarpit, Robert. *Revolucija knjige*. Prevela Melita Wolf, Prosvjeta, 1972.
- Fiverr. <https://www.fiverr.com/categories/writing-translation/book-and-ebook-writing/ghostwriting?source=vertical-carousel>. Pristupljeno 25. siječnja 2022.
- Flood, Alison „Lionel Shriver says ‘politically correct censorship’ is damaging fiction“. <https://www.theguardian.com/books/2018/feb/22/lionel-shriver-says-politically-correct-censorship-is-damaging-fiction>. Pristupljeno 12. svibnja 2021.

- . „Plagiarism, ‘book-stuffing’, clickfarms ... the rotten side of self-publishing“. <https://www.theguardian.com/books/2019/feb/20/romantic-novelist-cristiane-serruya-accused-of-plagiarism-courtney-milan>. Pristupljeno 11. svibnja 2021.
- . „American classics among most ‘challenged’ books of the decade in US“. <https://www.theguardian.com/books/2020/sep/28/classics-books-most-often-challenged-and-banned-in-us-banned-books-week-to-kill-a-mockingbird>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- . „Cancelled Philip Roth biography picked up by new publisher amid abuse allegations“. <https://www.theguardian.com/books/2021/may/17/cancelled-philip-roth-biography-blake-bailey-skyhorse-publishing>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- . „Hungary fines bookshop chain over picture book depicting LGBT families“. <https://www.theguardian.com/books/2021/jul/08/hungary-fines-bookshop-chain-over-picture-book-depicting-lgbt-families>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- . „President Obama says novels taught him how to be a citizen.“ <https://www.theguardian.com/books/2015/oct/28/president-obama-says-novels-taught-him-citizen-marilynne-robinson>. Pristupljeno 25. ožujka 2021.
- . „Tennessee mother calls for removal of school history book ‘promoting Islamic propaganda’“. <https://www.theguardian.com/books/2016/nov/10/tennessee-mother-calls-removal-school-world-history-textbook-pearson-complaint-islam-islamic-propaganda>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Gates, Bill. „Content is King“. <https://medium.com/@HeathEvans/content-is-king-essay-by-bill-gates-1996-df74552f80d9>. Pristupljeno 11. ožujka 2019.
- Genette, Gerard. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge UP, 1997.
- Gomez, Jeff. 2008. *Print is Dead. Books in Our Digital Age*. Palgrave Macmillan.
- Hawkins, Amy. „China Is Burning Books Again“. <https://foreignpolicy.com/2019/03/28/china-is-burning-books-again/>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Hoffelder, Nate. „The Biggest Plagiarism Scandal in the History of eBooks Slipped by Amazon Unnoticed“. <https://the-digital-reader.com/2019/05/01/the-biggest-plagiarism-scandal-in-the-history-of-ebooks-slipped-by-amazon-unnoticed/>. Pristupljeno 11. svibnja 2021.
- . „Four Publishers File Suit Over Internet Archive’s Pirate Site“. <https://the-digital-reader.com/2020/06/01/four-publishers-file-suit-over-internet-archives-pirate-site/>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Horvat, Filip i Zoran Velagić. „Supply-Side Model of Academic Publishing in Croatia (2012–2018)“. *Knygotyra*, 27, 2020, str. 66–91.
- Howsam, Leslie. *Old Books and New Histories: An Orientation to Studies in Book and Print Culture*. U of Toronto P, 2006.
- International Publishers Association. Annual Report 2013 – 2014. <https://www.internationalpublishers.org/about-ipa/statutes-of-the-ipa>. Pristupljeno 21. ožujka 2021.
- . Statistics Galore: European and International Publishing Figures Released. <https://www.internationalpublishers.org/statistics>. Pristupljeno 21. ožujka 2021.

- . „Freedom to Publish“. <https://www.internationalpublishers.org/our-work-menu/freedom-to-publish>. Pristupljeno 7. siječnja 2022.
- Internet Archive. <https://archive.org/>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Izadi, Elahe. „Woody Allen’s publisher cancels plans to release his memoir“. <https://www.washingtonpost.com/arts-entertainment/2020/03/06/woody-allen-hachette-book-group/> Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Kean, Danuta. „Ukraine publishers speak out against ban on Russian books“. <https://www.theguardian.com/books/2017/feb/14/ukraine-publishers-speak-out-against-ban-on-russian-books>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Kovač, Miha. *Never mind the web, here comes the book*. Chandos Publishing, 2008.
- Kovač, Miha et al. „What is a Book“. *Publishing Research Quarterly* 35, 2019, str. 313–326.
- Lepore, Jill. „The National Emergency Library is a Gift to Readers Everywhere“. <https://www.newyorker.com/books/page-turner/the-national-emergency-library-is-a-gift-to-readers-everywhere>. Pristupljeno 24. studenog 2021.
- Lyons, Martyn. „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“, *A History of Reading in the West*, uredili Guglielmo Cavallo i Roger Chartier, Polity Press, 1999, str. 313–344.
- . *A History of Reading and Writing In the Western World*. Palgrave Macmillan, 2010.
- Marchionini, Gary. *Information Concepts. From Books to Cyberspace Identities*. Morgan & Claypool, 2010.
- Murray, Simone. „Authorship“. *The Oxford Handbook of Publishing*, uredili Angus Phillips i Michael Bhaskar, Oxford UP, 2019, str. 40–54.
- Nolan, Emma. „J. K. Rowling Book Burning Videos Are Spreading Like Wildfire Across TikTok“. <https://www.newsweek.com/jk-rowling-books-burned-tiktok-transgender-issues-1532330>. Pristupljeno 11. srpnja 2020.
- Penić, Goran. „Pobuna zbog lektire. Djeca u četvrtom razredu osnovne čitaju o gaćicama, cicama i prezervativima.“ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/pobuna-zbog-lektire-djeca-u-cetvrtom-razredu-osnovne-citaju-o-gacicama-cicama-i-prezervativima-1198727>. Pristupljeno 11. srpnja 2020.
- Phillips, Angus. „Publishing and Corporate Social Responsibility“. *The Oxford Handbook of Publishing*, uredili Angus Phillips i Michael Bhaskar, Oxford UP, 2019, str. 147–161.
- Taycher, Leonid. „Books of the World, Stand Up and Be Counted. All 129,864,880 of You“. <http://booksearch.blogspot.com/2010/08/books-of-world-stand-up-and-be-counted.html>. Pristupljeno 21. ožujka 2021.
- Thompson, John B. *Merchants of Culture. The Publishing Business in the Twenty-First Century*. Polity Press, 2010.
- Vallespin, Ivanna. „Barcelona school removes *Little Red Riding Hood* for being sexist“. https://english.elpais.com/elpais/2019/04/11/inenglish/1554966765_493855.html. Pristupljeno 12. srpnja 2020.
- Velagić, Zoran. *Uvod u nakladništvo, II. izdanje*. Hrvatska sveučilišna naklada, 2019.

- Velagić, Zoran, et al. *Elektroničko nakladništvo?* Naklada Ljevak, 2017.
- Walker, Shaun. „Harry Potter among books burned by priests in Poland“. <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/01/harry-potter-among-books-burned-by-priests-in-poland>. Pristupljeno 11. srpnja 2020.
- Weel, Adriaan Van Der. *Changing Our Textual Minds. Towards a Digital Order of Knowledge*. Manchester UP, 2011.
- Wilson, Tom D. „The e-book phenomenon: a disruptive technology,“ *Information Research*, 19(2), <http://InformationR.net/ir/19-2/paper612.html>. Pristupljeno 25. ožujka 2021.
- Wischenbart, Ruediger. „Global 50. The rankin gof the publishing industry 2020.“ <https://www.wischenbart.com/page-60>. Pristupljeno 7. siječnja 2022.
- Wolf, Maryanne. *Proust and the Squid. The Story and Science of the Reading Brain*. Harper Perennial 2008.
- . *Reader, Come Home. The Reading Brain in a Digital World*. HarperCollins, 2018.
- . *Tales of Literacy for the 21st Century*. Oxford UP, 2016.
- Woll, Thomas. *Publishing for Profit. Successful Bottom-Line Management for Book Publishers*. Kogan Page, 1999.
- Zaid, Gabriel. *So many books. Reading and Publishing in an Age of Abundance*. Paul Dry Books, 2003.

SOCIETY AND PUBLISHING: BOOK MEDIATION IN THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY

Abstract

Zoran VELAGIĆ

Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Faculty of Humanities and Social Sciences
Lorenza Jägera 9 HR – 31 000 Osijek
zvelagic@ffos.hr

This paper aims to analyse the relationship between contemporary society and the publishing industry that provides a framework of possibilities of book content mediation. Four aspects are considered: the plenitude of books; censorship imposed by society or associations onto these books; the role of IT companies that started a revolution in content distribution but at the same time jeopardised intellectual property rights and, finally; the position of the publisher as the remaining sole patron of content quality. The paper is based on the content analysis of recent academic research in publishing studies as well as insights into contemporary statistics and media reports.

The paper contributes to book and media research by exploring censorship imposed by certain social groups based on modern research into reading habits, observations of the positive and negative impacts of IT companies on the publishing industry and the status of authors and intellectual property and, lastly, emphasizing the role of publishers as content managers, since without them the creativity of authors remains non-public, literally invisible.

Keywords: author, IT companies, book, publishing, censorship